

ОПТИМАЛЬНЕ СПІВВІДНОШЕННЯ КУКУРУДЗИ І ОВОЧЕВИХ КОРЕНЕПЛОДІВ У ЕКСТРУДОВАНИХ КОРМОСУМІШАХ

О.І. ШАПОВАЛЕНКО, доктор технічних наук
Національний університет харчових технологій

І.Ф. УЛЯНИЧ, аспірант

Уманський національний університет садівництва

Наведено результати досліджень вивчення впливу на якісні показники екструдату кукурудзи залежно від вмісту овочевих компонентів, зокрема, буряку столового і моркви столової. Доведено, що на фізичні і технологічні властивості під час екструдування впливає концентрація добавок. Додавання овочів до зерна кукурудзи знижує питомі витрати електроенергії на процес екструдування. Встановлено оптимальне співвідношення компонентів.

Ключові слова: екструдер, кормосуміш, кукурудза, буряк столовий, морква столова, масова частка вологи, об'ємна маса, набухання, кут природного укусу, коефіцієнт розширення.

Постановка проблеми. На сьогодні для отримання екологічно-чистої м'ясної продукції, кращого росту і розвитку, а також для підвищення продуктивності тварин фахівці все частіше звертаються до використання природних кормових добавок у складі корму. Поряд з цим, у нашій країні постійно накопичуються великі запаси овочевої сировини, яка недостатньо використовується у комбікормовій промисловості. Тому, перехід на альтернативні технології виробництва кормів є одним з найбільш пріоритетних напрямків збільшення обсягів кормової бази та зниження витрат на її виробництво [1,2,5].

Останнім часом відчувається відсутність сучасних технологій промислового використання овочевої сировини як натуральної кормової добавки для відгодівлі тварин [2,3].

Підвищення якості комбікормової продукції та вдосконалення раціону харчування тварин залежить від введення до комбікорму нових видів рослинної сировини, що містять у своєму складі збалансований комплекс білків, ліпідів, амінокислот, органічних кислот, мінеральних речовин, вітамінів, які додатково відіграють роль природних підкислювачів та мають високі поживні і кормові властивості, на що вказують у своїх дослідженнях провідні вчені В.А. Афанасьєв [5], Б.В. Єгоров [6] А.П. Левицький [1,2], А.Н. Остриков [4].

Мета дослідження—підвищити цінність комбікорму з кукурудзи за рахунок збагачення овочевими компонентами із збереженням фізичних та технологічних властивостей екструдату.

Предмет дослідження—зернова сировина (кукурудза) та овочеві компоненти (буряк столовий, морква столова).

Методика досліджень. Дослідження проводили на кафедрі технології зберігання і переробки зерна Уманського НУС. Для отримання дослідних зразків екструзійного продукту та проведення експериментальних досліджень використано лабораторний одношнековий екструдер КЭШ-1.

Технічна характеристика екструдера КЭШ-1

Продуктивність, кг/год. 20 – 40
Номінальна потужність двигуна (АИРМ100L6У2), кВт 3,7
Коефіцієнт потужності, $\cos\phi$, 0,74
Частота обертання валу електроприводу, об./хв. 945
Частота обертання шнека, об./хв. 610
Номінальний крутний момент на валу шнека, Нм 31
Діаметр шнека, мм 35
Відношення довжини шнека до діаметра 5

Методом короточасної екструзії за одночасного впливу інтенсивних механічних напруг і високої температури (120 – 170°C) у 2011 – 2012 рр. отримано екструзійні продукти з кукурудзи та овочевих компонентів у кількості 2,5%, 5,0%, 10,0%, 15,0%, 22,5%. За контроль взято зерно кукурудзи.

Технологічний процес полягав у наступному. Екструдер розігрівали до температури 160°C, частота обертання шнека становила 610 об./хв. У приймальний бункер екструдера подавалась попередньо підготовлена суміш цілих зерен кукурудзи і подрібнених овочів (товщина—1 – 2 мм, довжина—4 – 10 мм). Величина подачі суміші залишалась сталою. Далі, продукт потрапляв у зону завантаження, де шнек захоплював суміш, ущільнював, пластифікував і видавлював через кільцевий зазор. Площа поперечного перерізу була сталою і становила 19,5 мм² (еквівалентна матриці діаметром 5 мм).

Екструдовані зразки подрібнювали до крупності частинок 6 – 12 мм. Визначали вологість, об'ємну масу, коефіцієнти розширення і набухання, кут природного укосу. Дані показники характеризують технологічну якість екструдату. Продуктивність визначали шляхом зважування кількості готового екструдату за певний проміжок часу у кг/год.

Активну потужність розраховували за формулою:

$$P = \sqrt{3} \cdot U_{\text{л}} \cdot I_{\text{л}} \cdot \cos\phi, \text{ (Вт)}$$

де, $U_{\text{л}}$ —лінійна напруга, В; $I_{\text{л}}$ —лінійний струм; $\cos\phi$ —коефіцієнт потужності електродвигуна.

Результати досліджень. Одержану здрібнену суміш кукурудзи з овочевими компонентами та вихідні зразки оцінювали за комплексом фізичних і технологічних показників. Вони дозволяють виявити структурні зміни зернової суміші, що відбуваються у процесі екструзійної обробки і оцінити якість отриманої продукції. Встановлено, що у процесі екструдювання значно знижується вологість продукції (табл. 1).

Аналіз отриманих даних показав, що незалежно від виду овочевого компоненту та його концентрації масова частка вологи у кормосуміші після екструдювання знизилася у середньому на 26,0 – 31,5%.

Найбільші втрати вологи кормо суміші отримані у зернових зразках без додавання овочевих компонентів, де масова частка вологи становила 68,5% до вихідного зразка, а різниця досягала 31,5%. Додавання до суміші подрібненого буряку столового у різних концентраціях сприяло підвищенню масової частки вологості у вихідній продукції на 2 – 17,5% і моркви — дещо нижче — 1,8 – 16,5%.

1. Зміна масової частки вологи під час екструдування залежно від вмісту овочевого компоненту

Кормосуміш кукурудзи з овочевими коренеплодами			Буряк столовий			Морква столова		
			Масова частка вологи, %	до вихідного значення, %	± до вихідного значення, %	Масова частка вологи, %	до вихідного значення, %	± до вихідного значення, %
Вміст овочевого компоненту, %	0 (К)*	вихідна	14,3	100		14,3	100	
		екструдована	9,8	68,5	-31,5	9,8	68,5	-31,5
	2,5	вихідна	16,2	100		16,1	100	
		екструдована	11,6	71,6	-28,4	11,1	68,9	-31,1
	5,0	вихідна	18,2	100		18,0	100	
		екструдована	13,4	73,6	-26,4	12,8	71,1	-28,9
	10,0	вихідна	22,1	100		21,6	100	
		екструдована	16,0	72,3	-27,6	15,8	73,2	-26,9
	15,0	вихідна	26,0	100		25,3	100	
		екструдована	18,5	71,2	-28,9	18,1	68,8	-31,2
	22,5	вихідна	31,8	100		30,8	100	
		екструдована	23,2	73,0	-27,0	22,8	74,0	-26,0

* (К) — контроль

Отже, в процесі екструзійної обробки суміші кукурудзи з овочевими компонентами значно знижується масова частка вологи, що сприяє подальшому її збереженню і раціональному використанню на корм.

Визначення основних фізичних показників суміші кукурудзи з овочевими компонентами, таких як об'ємна маса, набухання, кут природного укусу, показало, що у процесі екструзії відбувається зміна показників залежно від концентрації компонентів (табл. 2).

Оскільки макромолекули екструдатів упаковані порівняно нещільно і між ними можуть утворюватись порожнини, в які проникає вода, то це викликає збільшення об'єму і ступеню набухання. Аналіз даних таблиці 2 показав, що у екструдованому зерні кукурудзи з овочевими коренеплодами ступінь набухання складає 8,53 мл/г, тоді як у необробленому вигляді—4,17 мл/г. Додавання до кормосуміші з кукурудзи овочевих коренеплодів у різній концентрації знижувало набухання суміші. Так, за концентрації компонентів 2,5% ступінь набухання залежно від компоненту становила 8,43 – 8,49 мл/г. Підвищення вмісту овочевих коренеплодів до 10% викликало зниження показника до 7,40 – 7,77%, а підвищення до 15% викликало зниження ступеню набухання до 6,07 – 6,65%. Подальше збільшення концентрації овочевих компонентів у кормосуміші до 22,5% приводило до зниження набухання, яке знизилося до рівня 4,43 – 4,56%.

Отже, набухання суміші кукурудзи з овочевими компонентами залежно від їх вмісту показало, що зі збільшенням вмісту доданого компоненту знижується набухання екструдованого продукту, що свідчить про зниження здатності суміші з високими концентраціями компонентів вбирати воду.

Отримані дані з визначення об'ємної маси суміші показують, що збільшення вмісту овочевих складових викликає збільшення об'ємної маси кормосуміші у вихідній сировині від 637,1 до 778,7 кг/м³ та у екструдованій—від 135,6 до 272,1 кг/м³.

2. Фізичні показники суміші з овочевими компонентами залежно від концентрації

Суміш кукурудзи з овочевими коренеплодами		Об'ємна маса, кг/м ³	Набухання, мл/г	Кут природного укусу, град	Коефіцієнт розширення		
Вміст буряку столового, %	0 (К)*	вихідна	637,1	4,17	32,0	–	
		екструдована	138,4	8,53	41,4	3,23	
	2,5	вихідна	654,9	4,13	34,6	–	
		екструдована	147,7	8,43	41,3	3,06	
	5,0	вихідна	668,7	4,07	36,7	–	
		екструдована	156,4	8,23	42,7	2,63	
	10,0	вихідна	692,4	3,98	39,8	–	
		екструдована	198,7	7,40	43,2	1,73	
	15,0	вихідна	732,1	3,89	41,5	–	
		екструдована	242,8	6,07	43,8	1,53	
	22,5	вихідна	778,7	3,74	46,4	–	
		екструдована	272,1	4,43	45,4	1,02	
	Вміст моркви столової, %	0 (К)*	вихідна	637,1	4,17	32,0	–
			екструдована	138,4	8,53	41,4	3,23
2,5		вихідна	667,7	4,12	34,6	–	
		екструдована	145,3	8,49	41,5	3,19	
5,0		вихідна	700,4	4,06	36,2	–	
		екструдована	151,5	8,43	42,6	2,28	
10,0		вихідна	700,4	3,92	39,3	–	
		екструдована	194,0	7,77	41,2	1,65	
15,0		вихідна	733,1	3,83	42,4	–	
		екструдована	245,2	6,65	43,9	1,34	
22,5		вихідна	774,7	3,73	45,9	–	
		екструдована	262,7	4,56	45,2	1,05	

*(К) — контроль

Кут природного укусу у вихідній сировині досягав 32⁰. За збільшення вмісту овочевих компонентів він досягнув 46⁰. Процес екструдувannya сприяв збільшенню показника на 1 – 9 град. За вмісту овочевого компоненту 22,5% показники необробленої суміші та готового екструдату вирівнювалися і кут природного укусу становив 45 – 46 град.

Після виходу продукту з отвору матриці через значний перепад тиску і температури відбувається різке вивільнення вологи. Це призводить до утворення високопористої структури та значного збільшення поперечного розміру екструдату. Відповідний процес характеризується ступенем збільшення продукту в об'ємі, який основною мірою залежить від вмісту крохмалю. Коефіцієнт розширення у екструдаті з чистої кукурудзи складав 3,17 і зменшувався за подальшого збільшення концентрації овочів. Найменший показник був за внесення овочевого компоненту у концентрації 22,5% і становив 1,02 – 1,05.

Краща продуктивність спостерігалася за концентрації овочевих компонентів 2,5 – 5,0% (табл. 3). Це пояснюється вмістом вологи у овочах, яка за помірної концентрації (16 – 18%) покращує протікання процесу.

3. Технологічні показники процесу екструдювання

Показник		Концентрація овочевого компоненту, %					
		0,00%	2,50%	5,00%	10,00%	15,00%	22,50%
Продуктивність, кг/год.	Б*	26,5	27,6	26,8	22,3	19,6	18,2
	М**		26,7	25,4	21,8	18,6	17,8
Навантаження електродвигуна, А	Б	6,4	6,1	5,4	4,9	4,6	4,8
	М		6,3	5,5	5,0	4,7	4,9
Споживана потужність, кВт	Б	3,1	3,0	2,6	2,4	2,2	2,3
	М		3,1	2,7	2,4	2,3	2,4
Питомі витрати електроенергії, кВт/год-т	Б	117,6	107,7	98,1	107,0	114,4	128,5
	М		115,0	105,6	111,7	123,1	133,9

*Б — буряк столовий; **М — морква столова.

Але подальше збільшення вмісту вологи призводить до погіршення транспортування шнеком текучого матеріалу.

Питомі витрати електроенергії залежать від продуктивності і споживаної потужності обладнання. Під час лінійного навантаження сила струму у колі пропорційна миттєвому значенню, а вся споживана потужність є активною. Отримані результати свідчать, що споживана потужність зменшується за збільшення концентрації овочевого компоненту. Найменший показник становить 2,2 – 2,3 кВт за додавання 15% овочів.

Питомі витрати електроенергії—це відношення споживаної потужності до продуктивності. Екструдювання чистої кукурудзи потребує більше електроенергії, ніж у суміші з овочами. Питомі витрати електроенергії найменші за концентрації овочевого компоненту 5 – 10%. Але найбільш енергозатратні суміші з вмістом овочів 22,5%.

Висновки. Встановлено, що набухання суміші кукурудзи з овочевими компонентами залежно від їх вмісту показало, що зі збільшенням вмісту доданого компоненту знижується набухання екструдюваного продукту, знижуються питомі витрати електроенергії під час процесу екструдювання. Оптимальна концентрація овочевого компоненту становить 5 – 10%. За цієї концентрації спостерігається зменшення енерговитрат до 15% та покращення фізико-технологічних показників.

Також в процесі екструзійної обробки суміші кукурудзи з овочевими компонентами значно знижується масова частка вологи, що сприяє подальшому її збереженню і раціональному використанню на корм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Левицкий А.П. Кормовая ценность капустной вижимки / А.П.Левицкий, В.С.Миронов, И.В.Ходаков. — Зернові продукти і комбікорми. — №4(44). — 2011. — С. 29 – 30.
2. Левицкий А.П. Влияние экструдирования на кормовую ценность муки из виноградной косточки и листьев / А.П.Левицкий, В.С.Миронов, И.В.Ходаков та ін. — Зернові продукти і комбікорми. — №1(45). — 2012. — С. 21 – 22.
3. Кочетова А.А. Влияние подкислителей на эффективность экструдирования зернового сырья / А.А. Кочетова, Е.Е.Воецкая, А.В.Макринская, А.И.Шарова // Зернові продукти і комбікорми. — №1. — 2011. — С. 33 – 38.
4. Остриков А.Н. Экструзия в пищевой технологии / А.Н. Остриков, О.В. Абрамов, А.С. Рудометкин. — Спб.: ГИОРД, 2004. — 288 с.

5. Афанасьев В.А. Теория и практика специальной обработки зерновых компонентов в технологии комбикормов. — Воронеж: Воронежский государственный университет, 2002. — 296 с.
6. Єгоров Б.В. Технологія виробництва преміксів / Б.В. Єгоров, О.І. Шаповаленко, А.В. Макаринська. — Підручник. — К: Центр учбової літератури, 2007. — 288 с.
7. Чеботарев О.Н. Технология муки, крупы и комбикормов / О.Н. Чеботарев, А.Ю. Шаззо, Я.Ф. Мартыненко. — Москва: ИКЦ «МарТ», Ростов-н/Д: Издательский центр «МарТ», 2004. — 688 с.
8. Зевеке Г.В. Основы теории цепей: Учеб. для вузов / Г.В.Зевеке, П.А. Ионкин, А.В. Негушил, С.В. Страхов. — 5-е изд., перераб. — М.: Энергоатомиздат, 1989. — 528с.

Одержано 17.05.13

Аннотация

Шаповаленко О.И., Ульянич И.Ф.

Влияние различной концентрации овощных компонентов на процесс экструдирования зерна кукурузы

Приведены результаты исследований по изучению влияния на качественные показатели экструдата кукурузы в зависимости от содержания овощных компонентов, в частности, свеклы столовой и моркови столовой.

В процессе экструзионной обработки смеси кукурузы с овощными компонентами значительно снижается массовая доля влаги, что способствует сохранности и рациональному использованию на корм.

Доказано, что на физические и технологические свойства экструдата влияет концентрация добавок. Так, при концентрации компонентов 2,5% степень набухания в зависимости от концентрации компонента составляла 8,43–8,49 мл/г. Повышение содержания овощных корнеплодов до 10% способствовало снижению показателя до 7,40–7,77%, а повышение до 15% вызывало снижение ступени набухания до 6,07–6,65%.

Экструдирование чистого зерна кукурузы нуждается в большем количестве электроэнергии, чем смесь с овощными корнеплодами. Оптимальная концентрация овощного компонента в экструдированных кормах составляет 5–10%. При этой концентрации наблюдается уменьшение энергопотребления до 15% и улучшаются физико-технологические показатели. Исследования показали, что наиболее энергозатратным является приготовление кормосмеси с содержанием овощей 22,5%. Добавление овощей к зерну кукурузы снижает удельные затраты электроэнергии на процесс экструдирования. Установлено оптимальное соотношение зерновых и овощных компонентов.

Ключевые слова: *экструдер, кормосмесь, кукуруза, свекла столовая, морковь столовая, массовая доля влаги, объемная масса, набухание, угол естественного откоса, коэффициент расширения.*

Annotation

Chapovalenko O.I., Ulyanych I.F.

Effect of different concentrations of vegetable components on the process of extrusion of corn

The results of studies on the effect on the quality parameters of extruded corn depending on the content of vegetable components, in particular, beet and carrot.

In the process of extrusion processing of a mixture of maize with vegetable components significantly reduces mass share of moisture, which contributes to preservation and rational use for forage.

It is proved that the concentration of additives affects physical and processing properties of extrudate. So, when components concentration of 2.5% the swelling degree, depending on the concentration of the component was 8,43–8,49 ml/g. The increase of the concentration of vegetable

roots up to 10% contributed to reduce the ratio to 7,40 – 7,77%, while the increase to 15% caused a decrease of the degree of swelling up to 6,07 – 6,65%.

Extrusion of pure corn requires more electric power than a mixture of vegetable roots. The optimal concentration of vegetable component in extruded feed is 5 – 10%. In this concentration is observed a decrease of energy consumption up to 15% and physical and technological indicators are improved. Studies showed that the most power consuming is the preparation of fodder with the content of vegetables to 22.5%. Adding vegetables to the grain of corn reduces the unit cost of energy consumption on the extrusion process. The optimum ratio of grain and vegetable components is set.

Keywords: extruder, foodmixture, corn, beet, carrot, moisture content, bulk density, swelling, angle of repose, coefficient of expansion.

УДК 633.63:631.52:575.125

ДОБІР ОДНОНАСІННИХ ВИСОКОЦУКРИСТИХ ЗАПИЛЮВАЧІВ-ЗАКРІПЛЮВАЧІВ СТЕРИЛЬНОСТІ ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ

П.І. ВАКУЛЕНКО, кандидат сільськогосподарських наук
Верхняцька дослідно-селекційна станція
Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН України

У статті наведено результати доборів високоцукристих форм закріплювачів стерильності в поколіннях насичуючих схрещувань з донорами високої цукристості. Виділено 7 кращих номерів, які введено в селекційний процес для створення материнського компоненту гібридів.

Ключові слова: гібрид, гібридизація, закріплювачі стерильності, ЧС аналог, цукристість, насичуюче схрещування.

З впровадженням у виробництво високопродуктивних ЧС гібридів на стерильній основі, робота селекціонерів спрямована на підвищення не лише врожайності коренеплодів, але і вмісту цукру як у гібридах, так і в їх батьківських компонентах. Підвищення цукристості буряків лише на 0,1% суттєво збільшує вихід цукру з них [1].

Гібридний фенотип за цукристістю, як і за іншими полігенними ознаками, формується на основі впливу генотипу батьківських форм і модифікуючих умов довкілля [2]. Однією з проблем в селекції цукрових буряків, яка ще довго буде зберігати свою актуальність, є виділення та закріплення високої цукристості в потомстві вихідних матеріалів, адже вона значною мірою модифікується умовами довкілля [3].

У колекції однонасінних матеріалів, які вивчаються на станції, є матеріали з високим потенціалом цукристості. Про це свідчать результати добору донорів цукристості в попередньому випробуванні і оцінки цих матеріалів, зокрема, материнських форм гібридів за комбінаційною здатністю. Але впродовж останніх років у гібридних комбінаціях (F₁), одержаних від схрещувань різних за походженням ЧС ліній з багатонасінними запилювачами, відмічали, що у фенотиповому прояві вмісту цукру переважаючою часткою була паратипова, або